

УДК 658.26:664

Ляшкевич О.Ю.

аспірант

Вінницького національного аграрного університету

ЗМІСТ ТА СТРУКТУРА ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ УПРАВЛІННЯ ЕНЕРГОВИКОРИСТАННЯМ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

CONTENT AND STRUCTURE OF ORGANIZATIONAL-ECONOMIC MECHANISM OF ENERGY RECOVERY REGULATION IN AGRICULTURAL ENTERPRISES

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено сутність понять «господарський механізм», «економічний механізм енергозбереження», «організаційно-економічний механізм (ОЕМ)». Розроблено структуру ОЕМ енерговикористання підприємств сільського господарства та визначені його основні завдання. Детальну увагу приділено складовим елементам ОЕМ енерговикористання в сучасних умовах господарювання сільськогосподарських підприємств.

Ключові слова: організаційно-економічний механізм, енергетичні ресурси, сільське господарство, енерговикористання, енергозбереження.

АННОТАЦИЯ

В статье исследована сущность понятий «хозяйственный механизм», «экономический механизм энергосбережения», «организационно-экономический механизм (ОЭМ)». Разработана структура ОЭМ энергопотребления предприятий сельского хозяйства и определены его основные задачи. Уделено внимание составляющим элементам ОЭМ энергопотребления в современных условиях хозяйствования сельскохозяйственных предприятий.

Ключевые слова: организационно-экономический механизм, энергетические ресурсы, сельское хозяйство, энергопотребление, энергосбережение.

ANNOTATION

The article considers the nature of such concepts as «economic mechanism», «economic mechanism of energy conservation», «organizational and economic mechanism (OEM)». The main task is a development of structure of the OEM of using energy of agriculture enterprises. Detailed attention is given to the constituent elements of OEM-using energy in the contemporary economy of agricultural enterprises

Keywords: organizational and economic mechanism, energy resources, agriculture, using energy, energy saving.

Постановка проблеми. Висока енергоемність українського агровиробництва провокує загострення питань енергоефективності АПК. Для вирішення питань зменшення енергоемності продукції сільського господарства необхідним є застосування комплексу організаційних, економічних, технічних засобів і програмно-методичного забезпечення. Це у сукупності дасть змогу здійснювати управління виробничим процесом таким чином, аби споживати лише мінімально необхідну кількість паливно-енергетичних ресурсів для виробництва визначеної кількості продукції. Отже, можна говорити про удосконалення організаційно-економічного механізму використання паливно-енергетичних ресурсів. Тому автор статті ставить за мету дослідити сутність визначення організаційно-економічного механізму використання

паливно-енергетичних ресурсів підприємств сільського господарства.

Сутність організаційно-економічного механізму знаходить різне відображення в поглядах таких науковців, як Мочерний С.В. [1], Райзберг Б.О. [2], Москаленко В.П. [3], Полозова Т.О. та Овсюченко О.М. [4], Лисенко Ю. та Єгоров П. [5] та ін. Що стосується деталізації та аналізу складових механізму саме енергозбереження, це питання широко висвітлено в працях Т.М. Афоченкової [9] та І.В. Сизонової [11].

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні сутності організаційно-економічного механізму управління енерговикористанням сільськогосподарських підприємств, його практичних засад та основних завдань в процесі енергозбереження. Та спершу спробуємо дослідити теоретичні аспекти господарського механізму загалом та організаційно-економічного механізму зокрема.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сутність категорії «господарський механізм» визначає Мочерний С.В. [1], який характеризує його як систему основних форм, методів, важелів використання економічних законів, розв'язання протиріч суспільного виробництва, а також формування потреб, створення системи стимулів і узгодження економічних інтересів основних класів і соціальних груп. Більш містке і конкретне поняття категорії «господарський механізм» формують Райзберг Б.О. та ін. Вони визначають цю категорію як «сукупність організаційних структур і конкретних форм і методів управління, а також правових форм, за допомогою яких реалізуються діючі в конкретних умовах економічні закони, процес відтворення». Автори також вважають, що таке визначення більш цілеспрямовано відбиває сутність функціонування господарського механізму стосовно до підприємства [2].

Для визначення характеристик господарського механізму підприємства в цілому слід розглядати окремо його складові, кожна з яких, окремо одна від одної, представляє собою відповідний механізм: економічний, організаційно-адміністративний, правовий, соціальний. При цьому Москаленко В.П. пропонує розглядати економічний механізм підприємства

«...як одну зі складових його господарського механізму. Він являє собою сукупність економічних методів, способів, форм, інструментів, важелів діяння на економічні відносини і процеси, що відбуваються на підприємстві» [3].

У своїй роботі [4] Полозова Т.О. та Овсюченко О.М. припустили, що організаційно-економічний механізм є підмеханізмом економічного механізму, який, в свою чергу, є складовою господарського механізму підприємства в цілому. Лисенко Ю. та Єгоров П. [5] організаційно-економічний механізм визначають як «систему формування цілей і стимулів, що дозволяє перетворювати в процесі трудової діяльності рух матеріальних і духовних потреб членів суспільства у рух засобів виробництва та його кінцевих результатів, спрямованих на задоволення платоспроможного попиту споживачів». Карпенко О.О., Семиволос І.І. у своїй праці [6] зобразили цілий ряд синонімів до терміну «організаційно-економічний механізм», які використовуються в економічній теорії (табл. 1).

Таблиця 1

Дефініції основних понять

Поняття	Визначення
Господарський механізм	комплекс органічно взаємозалежних форм, методів, засобів, структур, нормативів та інших важелів господарювання, призначених для реалізації задач і досягнення цілей виробничої системи
Економічний механізм	сукупність методів і засобів впливу на економічні процеси та їх регулювання
Організаційний механізм	інтеграційний фактор або сукупність факторів, що поєднують функціонування всіх автономних елементів у рамках цілого
Механізм управління	сукупність форм, структур, методів і засобів управління, об'єднаних спільністю мети, за допомогою яких здійснюється узгодження суспільних, групових і особистих інтересів, забезпечуються функціонування і розвиток підприємства як соціально-економічної системи
Організаційно-економічний механізм	система формування цілей і стимулів, які дозволяють перетворити у процесі трудової діяльності рух матеріальних і духовних потреб членів суспільства на рух засобів виробництва і його кінцевих результатів, спрямованих на задоволення платоспроможного попиту споживачів

Джерело: [6]

Кушнірук В.С. [7] вважає, що серцевиною господарської діяльності є організаційно-економічний механізм, який становить систему організаційних та економічних форм і методів ведення господарства, що спонукає до підвищення ефективності функціонування виробничих систем та спрямований на свідоме використання економічних законів і досягнення поставлених стратегічних цілей суб'єктами підприємницької діяльності. Слід зазначити,

що з даним визначенням можна погодитись, оскільки воно досить широко охоплює головні групи складових поняття. На думку автора, при визначенні поняття недостатньо обмежуватись лише згадуванням форм та методів господарювання, бо вони недостатньо розкривають склад й сутність організаційно-економічного механізму управління підприємством. Застосування організаційно-економічного механізму не завжди призводить до підвищення ефективності діяльності підприємства, бо останнє залежить насамперед від якості управління господарюючим суб'єктом, або, зокрема, виробничою чи торговельною системою.

Серед різноманіття організаційно-економічних механізмів є організаційно-економічний механізм енергозбереження.

Так, Афонченкова Т.М. [8] визначає економічний механізм енергозбереження як «сукупність заходів, що забезпечують максимально ефективне використання енергетичного потенціалу при мінімальних питомих витратах енергії на виробництво одиниці продукції». Цей механізм передбачає:

- створення фондів енергозбереження для фінансової підтримки енергозберігаючих проєктів на загальнодержавному й регіональному рівнях;

- стимулювання виробництва енергозберігаючого устаткування шляхом надання кредитів, дотацій, пільгового оподаткування на початковий період виробництва для забезпечення більш швидкого нарощування темпів його виробництва;

- проведення аудитів енергоємного виробництва, введення стандартизації й системи нормування при використанні енергоресурсів;
- залучення закордонних інвестицій в енергозбереження.

Інтенсифікація процесів енергозбереження, що є метою впровадження економічного механізму енергозбереження в господарську практику, передбачає використання комплексу ефективних заходів, направлених на зниження питомих витрат енергоресурсів на виробництво продукції та підвищення продуктивності праці.

Економічний механізм енергозбереження повинен мати яскраво виражений стимулюючий характер з використанням економії коштів, яка досягається у результаті підвищення енергоефективності виробництва сільськогосподарської продукції [9].

На думку Сизонової І.В. [10], економічний механізм енергозбереження повинен включати в себе такі складові:

- державне регулювання аграрного енергоспоживання;

- удосконалення організаційно-економічних механізмів господарювання;

- оптимізація технічного та технологічного потенціалу;

- застосування нетрадиційних та відновлюваних енергетичних ресурсів.

На основі досліджених матеріалів визначаємо структуру організаційно-економічного механізму управління енерговикористанням сільськогосподарських підприємств.

1. Економічні складові:

– *зовнішні* (ціноутворення, кредитування, фінансування, оподаткування, страхування, бюджетування та ін.);

– *внутрішні* (розрахунок рентабельності, прибутковості, ефективності використання енергоресурсів; планування та облік обсягів споживання енергоресурсів).

2. Організаційні складові:

а) *зовнішні*:

– удосконалення правових та законодавчих основ ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів;

– розробка та локальне впровадження програм енергозбереження для підприємств сільського господарства;

– інформаційно-пропагандистська політика популяризації енергозбереження у сільському господарстві;

б) *внутрішні*:

– вивчення і впровадження передового досвіду по виконанню режиму економії енергоресурсів;

– локальне впровадження системи регулювання раціонального використання ресурсів.

3. Організаційно-технічні складові:

– впровадження енергоефективних заходів;

– використання енергозаощаджуючих технологій та альтернативних джерел енергії.

Також слід зазначити, що вплив на формування OEM здійснює ринковий механізм саморегулювання (рис. 1).

Спробуємо докладніше описати складові організаційно-економічного механізму використання паливно-енергетичних ресурсів для підприємств сільського господарства.

Що стосується *зовнішніх економічних складових* OEM, то перш за все визначальним фактором впливу для підприємства є особливості ціноутворення на ринку енергоресурсів. Тому варто зазначити, що ціни у видобувних галузях промисловості формуються під впливом великого числа факторів, до яких

можна віднести витрати на виробництво, співвідношення попиту і пропозиції, вплив цін світового ринку, регулюючу роль держави, особливості інвестиційної політики та ін. На разі ціни в даних галузях не формуються на ринкових умовах, хоча робляться спроби введення елементів конкуренції між окремими видобувними підприємствами. Фактично ціни відображають витрати та інфляційні очікування виробників, тобто практично байдужі до динаміки попиту і характеризуються постійним зростанням. На пропозицію енергоресурсів впливає також багато інших чинників, перш за все рівень світових цін, поведінка нафтових і газових компаній, технологічні чинники, а також ряд факторів випадкового характеру, включаючи військові дії в регіонах видобутку енергоресурсів. Одним з важливих факторів, що визначає рівень пропозиції, є ціни. Вони впливають на видобуток через рішення підприємств. Рівень цін впливає на розмір одержуваних підприємством доходів і, відповідно, на фінансові можливості для здійснення інвестицій. Важливу роль при прийнятті рішень про інвестиції відіграють геологічні умови, податкова система, політичні чинники [11].

Рис. 1. Організаційно-економічний механізм управління енерговикористанням сільськогосподарських підприємств

Джерело: авторська розробка

Що стосується *фінансування, кредитування, бюджетування*, на жаль, в Україні не мають місце програми фінансування, відповідні до діючих програм провідних країн світу. Мова йде про приватні фонди, які створюються спільно підприємствами та інвесторами; державні фонди, які спрямовані на впровадження енергозаощаджуючих технологій; фонди, що створюються за рахунок відповідних податків (енергетичних та екологічних) тощо.

Стосовно процесу кредитування сільськогосподарських підприємств України, слід додати, що стримуючим фактором в даному випадку є існуючі умови залучення банківських коштів. Так, наприклад, процедура отримання банківського кредиту вимагає виконання цілого ряду умов: наявність заставного майна, порука, оплата значної частини вартості об'єкта покупки за рахунок власних коштів і т.ін. та основним бар'єром банківського сектору є високі відсоткові ставки (коливається в діапазоні від 25–30% у гривні на термін в середньому 5–7 років), що значно зменшують економічну ефективність від впровадження енергоефективних технологій. Отже, не кожен позичальник в змозі їх виконати. Проте ускладнень додають ті обставини, що ймовірність отримання банківської позики зростає для уже успішно існуючих підприємств з метою заміни застарілого обладнання та технологій на сучасні й більш ефективні. Важливу роль тут повинна відіграти держава для забезпечення доступу вітчизняних підприємств до дешевих фінансових ресурсів.

Система оподаткування є одним із найбільш впливових факторів на величину енергетичного потенціалу сільськогосподарських підприємств. *Пільгове оподаткування* сфери енергозбереження, згідно з чинним законодавством України, передбачає надання податкових пільг підприємствам – виробникам енергозберігаючого обладнання, техніки і матеріалів, засобів вимі-

рювання, контролю та управління витратами паливно-енергетичних ресурсів, обладнання для використання нетрадиційних та поновлюваних джерел енергії; надання податкових пільг підприємствам, які використовують устаткування, що працює на нетрадиційних та поновлюваних джерелах енергії (табл. 2).

Внутрішні економічні складові OEM визначають процес виробництва сільськогосподарської продукції, що великою мірою залежить від вартості енергоносіїв. Визначення реальної, справедливої енергетичної вартості має важливе значення для визначення внутрішніх резервів скорочення собівартості, паритетного ціноутворення. Можна припустити, що об'єктивне визначення енергоемності виробництва має вплив на собівартість сільськогосподарської продукції, а через ціну – на прибутковість [14]. Висока собівартість продукції призводить до суттєвого скорочення або навіть від'ємного прибутку у виробництві та, відповідно, впливає на зменшення обсягів інвестиційних ресурсів і призупиняє техніко-технологічне оновлення виробництва, призводить до старіння устаткування (в т. ч. енергетичного) і зниження рівня енергетичної безпеки підприємства. Відтак, організація раціонального енерговикористання у сільському господарстві має ґрунтуватися на всебічно аргументованому механізмі економічної оцінки ефективності використання енергоресурсів [15]. Під економічною ефективністю використання енергії та паливно-енергетичних витрат розуміється здатність системи енергопостачання у процесі функціонування створювати економічний ефект (потенційна ефективність) і реальне створення такого ефекту (фактична ефективність). Кількісна характеристика системи енергопостачання з погляду зіставлення витрат і результатів функціонування дозволяє оцінити ефективність однієї системи в різних умовах, порівнювати ефективність різних сис-

Таблиця 2

Податкові пільги в сфері енергозбереження

Вид податкової пільги	Нормативно-правовий акт, яким передбачена податкова пільга	Опис податкової пільги	Об'єкти пільгового оподаткування
пільги при оподаткуванні податком на прибуток	ст. 158 Податкового кодексу України	звільнення від оподаткування 80% прибутку підприємств, отриманого від продажу на митній території України товарів власного виробництва	Обладнання та матеріали у сфері енергозбереження та альтернативної енергетики
пільги при оподаткуванні податком на додану вартість	п. 197.16 ст. 197 Податкового кодексу України	звільнення від оподаткування податком на додану вартість операцій з ввезення на митну територію України обладнання та матеріалів	
пільги при оподаткуванні ввізним митом	п. п. 14, 16 ч. 1 ст. 282 Митного кодексу України	звільнення від оподаткування ввізним митом	
пільги при оподаткуванні платою за землю	п. 276.6 ст. 276 Податкового кодексу України	сплата 25% податку на земельні ділянки	Об'єкти енергетики, які виробляють електричну енергію з відновлюваних джерел енергії

Джерело: розроблено автором на основі [12; 13]

тем між собою, визначити економічний ефект за визначений період [16].

Організаційні зовнішні складові OEM. Законодавчі методи стимулювання енергозбереження в Україні передбачені лише для побутового сектору та бюджетних установ. Що стосується сільського господарства, то в цій галузі законодавство потребує доопрацювання. Пропозицією дієвого правового інструменту енергоефективності сільського господарських підприємств є:

- ініціювання проведення енергоаудиту підприємств (незалежно від обсягу використання ПЕР), за результатами якого неефективне використання енергоресурсів передбачає встановлення економічних санкцій (штрафів) та адміністративної відповідальності;
- удосконалення інвестиційних механізмів у сфері енергозбереження;
- створення мережі місцевих консультаційних центрів, завданням яких є просвітницька діяльність щодо реалізації проектів енергозбереження (у т. ч. у галузі сільського господарства); популяризація енергоощадних технологій; надання інформації щодо економічних механізмів стимулювання енергозбереження; реклама енергоефективного обладнання тощо.

Організаційні внутрішні складові OEM полягають у формуванні системи регулювання раціонального використання ресурсів на підприємстві за допомогою різних методів управління:

- економічних – запровадження комплексу економічних санкцій (заохочень) для працівників у разі невиконання (виконання, перевиконання) ними вимог раціонального використання ресурсів на підприємстві;
- адміністративних – застосування заходів адміністративного впливу до порушників встановлених вимог;
- соціально-психологічних – морального стимулювання.

Причому перевага має бути надана саме економічним методам регулювання як найбільш дієвим в ринкових умовах.

Організаційно-технічні складові. В основі процесу впровадження організаційно-технічних заходів управління енерговикористанням підприємств сільського господарства лежить систематизація робіт і вихідних результатів та запровадження ряду енергоефективних заходів. Зокрема, зниження витрат палива та теплової енергії можна досягти за рахунок покращання герметизації термічного обладнання, застосування сучасних теплоізоляційних матеріалів та систем управління температурними режимами. Для отримання кращого ефекту необхідна також заміна металевих труб на пластмасові у системах водо-, тепло- та газозабезпечення. Також дієвими організаційно-технічними заходами на підприємствах є визначення переліку енергоємних машин і устаткування, що підлягає списанню як нераціональні, та так звана універсальна тракторів, що здатна скоротити

витрати палива на 20–25%. І, звичайно, необхідною умовою створення енергоефективного сільськогосподарського підприємства є застосування нетрадиційних та відновлюваних енергетичних ресурсів.

Таким чином, ефективне впровадження організаційно-економічного механізму використання паливно-енергетичних ресурсів сільськогосподарським підприємством дозволить вирішити такі основні завдання:

- стимулювати підприємців села до впровадження енергоефективних заходів шляхом удосконалення нормативно-правової бази енергозбереження, рекламно-просвітницької діяльності на місцях, розробки та впровадження місцевих програм з енергозбереження (з урахуванням сільськогосподарського сектору) та реалізації ряду зовнішніх економічних механізмів;
- проводити перманентний моніторинг виробничих і економічних проблем, вирішення яких може бути забезпечене шляхом раціонального використання ПЕР;
- створити систему мотивації працівників підприємства для реалізації заходів із раціонального використання енергоресурсів на всіх етапах життєвого циклу сільськогосподарської продукції, використовуючи ефективну систему економічних санкцій та заохочень;
- підвищити рівень якості продукції, організації виробництва та продуктивності праці за рахунок впровадження енергоощадних заходів, використання енергоефективного обладнання та альтернативних джерел енергії на підприємстві.

Висновки. Отже, сутність організаційно-економічного механізму управління енерговикористанням сільськогосподарських підприємств полягає у взаємодії системи організаційних, економічних та організаційно-технічних форм і методів ведення господарства, що спонукає до підвищення ефективності функціонування виробництва та спрямована на досягнення поставлених стратегічних цілей підприємств.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Мочерний С.В. Економічна теорія для менеджерів: [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / С.В. Мочерний, В.М. Фомішина, О.І. Тищенко. – Херсон: ОЛДІ-плюс, 2006. – 624 с.
2. Райзберг Б.А. Современный экономический словарь / Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева; 2-е изд. – М.: ИНФРА-М, 1999. – 754 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ebk.net.ua/Book/Ses/eh/eh.htm>.
3. Москаленко В.П. Финансово-экономический механизм промышленного предприятия: научно-методическое издание / В.П. Москаленко, О.В. Шипунова; под науч. ред. В.П. Москаленко. – Суми: Довкілля, 2003. – 176 с.
4. Полозова Т.В. Сутність організаційно-економічного механізму функціонування підприємств промисловості / Т.В. Полозова, Ю.В. Овсученко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://librar.org.ua/sections_load.php?s=business_economic_science&id=6558.

5. Лисенко Ю. Організаційно-економічний механізм управління підприємством / Ю. Лисенко, П. Єгоров // Економка України. – 1997. – № 1. – С. 86–87.
6. Карпенко О.О., Семиволос І.І. Організаційно-економічний механізм управління капіталом підприємства / О.О. Карпенко, І.І. Семиволос [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CB4QFjAAahUKEwjCnuUIYHJAhXFqXIKHRSHCeE&url=http%3A%2F%2Fwww.maritime.kiev.ua%2Fuploads%2FJurnal%2F1_16_2013%2F71.docx&usq=AFQjCNH307FmeUIbEjPQOMVoCzuxyUYT9g&sig2=4GF0EGTu8TgwxLYo9-jobw&cad=rjt.
7. Кушнірук В.С. Організаційно-економічний механізм ефективного ведення садівництва в аграрних підприємствах регіону: [монографія] / В.С. Кушнірук, О.Ю. Єрмаков, О.В. Шебаніна; за ред. проф. О.Ю. Єрмакова. – Миколаїв: МДАУ, 2009. – 232 с.
8. Афонченкова Т.М. Економічний механізм енергозабезпечення агропідприємств: [монографія] / Т.М. Афонченкова. – К.: ННЦ ІАЕ, 2009. – 176 с.
9. Неміш П.Д. Сутність, оцінка та напрями підвищення ефективності механізму енергозбереження АПК // П.Д. Неміш // Інноваційна економіка. – 2013. – № 7. – С. 46–53.
10. Сизонова І.В. Енергетичний аналіз як передумова енергозбереження в сільському господарстві / І.В. Сизонова // Вісник ХНАУ. Серія «Економіка АПК і природокористування». – 2004. – № 2. – С. 210–214.
11. Механізм ціноутворення на ринку енергетичних ресурсів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrefs.com.ua/206498-Mehanizm-cenoobrazovaniya-na-rynke-energeticheskikh-resursov.html>.
12. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 15–17. – Ст. 112.
13. Митний кодекс України від 13.03.2012 р. № 4495-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>.
14. Бондарчук А.В. Вплив енергоємності виробництва на формування цін на сільськогосподарську продукцію / А.В. Бондарчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=1944>.
15. Федірець О.В. Наукові засади енергетичного менеджменту / О.В. Федірець [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://khntusg.com.ua/files/sbornik/vestnik_104/56.pdf.
16. Лір В.Е. Економічний механізм реалізації політики енергоефективності в Україні / В.Е. Лір, У.С. Письменна; НАН України; Ін-т екон. та прогноз. – К., 2010. – 208 с.